

Hajnóczy József, a Széchényi Könyvtár első könyvtárosa

1.

Ismeretes, hogy Széchényi Ferenc gróf, miután átvette birtokai kezelését, a horpácsi kastélyban elhelyezett családi könyvtár rendezésével, feldolgozásával és további gondozásával ügyvédjét, illetve későbbi titkárát: Hajnóczy Józsefet bízta meg. Rámutattak arra a jelentős szerepre is, amit a már akkor rendkívül művelt, fiatal tudós a családi gyűjtemény — a jövőbeni nemzeti könyvtár — életében betöltött: nemcsak rendezte és számba vette annak állományát, hanem a továbbfejlesztés elveit is kidolgozta, és hozzákezdett azok megvalósításához is. De magára a felvilágosult szellemű grófra is nagy hatással volt; sokan Hajnóczyban látták Széchényi Ferenc későbbi felajánlásának: a nemzeti könyvtár és a nemzeti múzeum eszméjének egyik legfőbb és legkorábbi szószólóját.¹

Mindezek ellenére Hajnóczy könyvtárosi munkásságáról magáról csak nagyon keveset tudunk. Az ezzel kapcsolatos ismereteink röviden összefoglalhatók: Hajnóczy József — aki korábban Forgách Miklós gróf, nyitrai főispán magántitkára volt — 1778 nyarán került Széchényi Ferenc grófhoz. Fő feladata a horpácsi könyvtár rendezése és gondozása lett; olyan munka, amelyhez nagy kedvvel fogott hozzá, jóllehet ő inkább városi vagy kamarai állást szeretett volna elnyerni. Széchényi szolgálatába vonzotta őt viszont a felvilágosodás gazdag irodalma, amibe már Forgáchnál is volt alkalma beleszólni és ami új gazdájának gyűjteményében is szép számmal képviselve volt; valamint az a kedvezőbb lehetőség, ami jogtörténeti kutatásai szempontjából a horpácsi kastélyban fogadta. Míg Forgách nem szívesen nézte, hogy Hajnóczy szabad idejében régi okleveleket másolt és levéltárakat búvárolt végig, addig Széchényi nemcsak érdeklődést mutatott kutatásai iránt, hanem még igyekezett is ezt saját gyűjteményének hasznára gyümölcsoztetni. Felismerte, hogy az európai felvilágosodás irodalmában és a hazai forrásokra nézve egyaránt jól tájékozott Hajnóczynál senki sem lehet alkalmasabb könyvtára fejlesztésére.

Hajnóczy 1780 január végére már el is készült a szakkatalógussal; a betűrendes összeállítást — mivel a könyvtári helyiséget nem lehetett fűteni — a tavaszra ígérte. Hozzáértését bizonyítja, hogy számba vette a csonka példányok hiányait csakúgy, mint a duplumokat (melyek közül néhányat saját könyvtára számára elkért a gróftól), és a selejtezésre ítélt műveket. Javasla-

¹ Ld.: FRANKÓI Vilmos: *Gróf Széchényi Ferenc*. Bp. 1902. — BARTFAI SZABÓ László: *A sarvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. 2. köt.* Bp. 1913. — BÓNIS György: *Hajnóczy József*. Bp. 1954.

tot készített a beszerzendő könyvekre nézve; csak olyan munkák megvásárlását javasolta, amelyeket már olvasott, vagy pedig legalább ismertetések alapján megfelelőknek tartott. Egy olyan összeállítás elkészítését is vállalta, amelyben a magyar történelemre vonatkozó kiadványokat kívánta számba venni.

Sajnos, nem ismerjük Hajnóczynak ezeket a könyvtár gyarapítása szempontjából oly fontos összeállításait, pedig általuk sokat megtudhatnánk arról a hatásról, amelyet Széchényi Ferencre és gyűjteményére gyakorolt. Még az általa készített szakkatalógusból is csak egy kis töredék maradt fenn, de feltehetőleg ez is csak fogalmazvány.² Könyvtárosi tevékenységéről mindössze még annyit tudunk, hogy azt, kisebb-nagyobb megszakításokkal, később is folytatta. Amikor hivatalosan is Széchényi titkára lett — 1784-ben —, ismét rendezte és katalogizálta a könyvtár új gyarapodásait, a levéltárral együtt. 1786-ban, amikor Szerém megye alispánjává nevezték ki, átmenetileg megszakadt ugyan kapcsolata a gyűjteménnyel, de II. József halála után, miután hivatalát elvesztette, ismét munkálkodott a közben Cenkre költöztetett könyvtárban és levéltárban.

Könyvtárosi tevékenységének e vázlatosan ismertetett rajzát, de a vele kapcsolatos, egyébként is hiányos ismereteinket alkalmunk nyílt némileg kiegészíteni. Hajnóczynak a magyar jakobinusok perében lefoglalt levelezése között 107 olyan levelet is találunk, amelyek írója Conrad Dominik Bartsch, Hajnóczy bécsi jozefinista barátja, a *Wiener Zeitung* szerkesztője volt.³ Ezekben a levelekben a két felvilágosult szellemű író több mint másfél évtizedes kapcsolatát kísérhetjük nyomon, és bepillantást nyerhetünk általuk Hajnóczy Széchényi könyvtárával összefüggő tevékenységébe is. A levelekből kirajzolódik az a könyvtárgyarapítási koncepció és könyvbeszerzési gyakorlat, amelyről eddig csak szórványos ismereteink voltak. Az új adatok alapján megerősíthetjük és gazdagon dokumentálhatjuk Hajnóczy kiemelkedő szerepét a hagyományos családi gyűjteménynek egy korszerű könyvtárrá történő átalakításában. Már ekkor felismerhetők a könyvtár gyarapítóinak — a modern európai felvilágosodás alkotásai iránti vonzódásuk mellett — a magyar kultúra és történelem kütfői irányában való tájékozódásuk is; vagyis a leendő nemzeti könyvtár — ha még nem is egészen tudatos — megalapozása.

2.

Amikor Bartsch 1776 őszén megindította levelezését magyar barátjával, Hajnóczy már két éve Forgách Miklós gróf titkára volt. Bár a művelt főúr szolgálatában alkalma volt megismerkedni a francia, német és angol felvilá-

² SOMKUTI Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye*. = Az OSZK Évkönyve 1970/1971.

³ Haus- Hof- und Staatsarchiv (Wien). Vertrauliche Akten 48. (Régen: 71.) fasc. 7. sz. — E levelezés egyes részleteit felhasználta Benda Kálmán *A magyar jakobinusok iratai* c. művében, és az ő nyomán Bónis György Hajnóczy-monográfiájában. A magunk részéről a levelezés eredetiben való átnézése alapján fölváztuk azokat a kapcsolatokat, amelyek Hajnóczy, Széchényi Ferenc és C. D. Bartsch között, főként publicisztikai téren fennálltak. (KÓKAY György: *Hajnóczy József és Széchényi Ferenc kapcsolatai C. D. Bartsch-csal, a Wiener Zeitung szerkesztőjével*. = MKsz 1976. 76 — 93.) Ezúttal arra a szerepre szeretnénk rámutatni, amit Hajnóczy, Bartsch közreműködésével játszott Széchényi Ferenc könyvtárának feldolgozása és gyarapítása terén. Azokra a jelentős politikai vitákra és ellentétekre, amelyek — barátságuk ellenére — végighúzódnak levelezésükön, más alkalommal szeretnénk kitérni.

gosult írók műveivel, a családi levéltárban pedig megkezdhette a történeti anyaggyűjtést, Forgách birtokperei nem tudták lelkesíteni, és el akarta hagyni állását: 1776-ban már csak szülei kérésére maradt meg a nyitrai főispán mellett.⁴

Így érthető, hogy Bartsch első levelében már olyan utalással találkozunk, ami arra enged következtetni: Hajnóczy ekkoriban a könyvtárosi pálya irányában is próbálkozott. A bécsi levélíró ugyanis azt kívánta neki, hogy teljesüljenek vágyai: legyen könyvtáros és művelt ember; ne vesztegesse el fiatal éveit. Állítólág Martini, a neves bécsi jogtörténész, Bartschnak is megígérte: elhelyezi őt az egyetemi könyvtárban. Ezért Bartsch ilyen irányba képezte magát: szorgalmasan tanult irodalomtörténetet és bibliográfiát, hogy alkalmas legyen erre az állásra.⁵ És noha Bartsch a későbbiek során sem lett könyvtáros, és az egyetemi tanszék megszerzésére irányuló tervei is meghiúsultak, irodalmi és könyvészeti felkészültségének mégis hasznát látta: többek közt mint Széchényi és Hajnóczy bécsi könyvbeszerzője.

Már 1776-ban is nyomát találjuk annak, hogy Hajnóczy számára, levele végén bibliográfiai tudósítást közölt a *Wienerisches Diarium* nyomán, a megjelent új könyvekről.⁶ E művek legnagyobb részben hazai kiadású jog-, alkotmány és egyéb történeti munkák voltak, amelyeket Hajnóczy bizonyára történeti kutatásaihoz igényelt. E listát érdemes teljes egészében szemügyre venni, hiszen a fiatal Hajnóczy érdeklődésére is jellemző, még akkor is, ha a könyveket esetleg Forgách számára szerezte is meg:

Proda M., *Juris prudentia Criminalis secundum praxim et Constitutiones Hungaricas. Posonii.* fol. — De Gondola, *Panegyris de Sacra incorrupta Dexterâ Sancti primi Hungariae Regis Stephani.* Budaë, fol. 1774. — Severini, *Fundamenta historiae civilis. Posonii.* 8 1773. — Grundriß der Könige freyen Stadt Pres'burg, mit den Namen der Kirchen, Kloster fol. — Ransanii *Epitome rerum hungaricarum.* 4to Budaë 1776. — Du Fresne, *Illyricum vetus et novum, sive historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae.* fol. — Passavio, *vindicatus et animadversionibus illustratus piissimae Protoreginae Ungariae Giselaë tumulus.* Posonii 8. 1776. — *Reginae Ungariae primae Stirpis.* Auctore R. P. Xysto Schier. *Opus postumum cum Vita Autoris et notio omnium operum ejusdem.* 4° 1776. — *Memoria academiae Istropolitanae seu posoniensis ejusque nonnullorum professorum et documentis coaevis confecta a F. Xysto Schier.* 4. 1774.

3.

Bartsch levelei sorában 1776 októbere és 1781 februárja között hosszabb szünet van; nem tudjuk biztosan, hogy valóban szünetelt-e levelezésük, vagy csak a gyűjtemény hiányos. 1779 elején Hajnóczy, Forgách ajánlatára, Széchényi Ferenc ügyvédje, majd 1781 januártól titkára lett. Széchényi — mint láttuk — a családi könyvtár rendezésének és számbavételének befejeztével — rábízta a gyűjtemény további gyarapítását. Ennek során válik Hajnóczy és Bartsch kapcsolata ismét élénkebbé; levelezésük ezekben az években a leggazdagabb. Kapcsolatuk részese volt bizonyos mértékig maga Széchényi is, aki — könyvbeszerzési és egyéb ügyekben — többnyire titkára követítésével érintkezett a bécsi megbizottjával, bár olykor előfordult, hogy közvetlen: sze-

⁴ HAJNÓCZY R. József: *Hajnóczy József élete. 1750–1795.* Bp. é. n.

⁵ 1776. szept. 4. 13–14. f.

⁶ Uo. 13. f.

mélyes és levélbeli összeköttetésbe is kerültek egymással. E három, társadalmilag és nemzetségtől is különböző személy harmonikus viszonyát a felvilágosodás eszméinek és a könyvek szeretetének közös motívumai mellett az a körülmény is előmozdította, hogy mindhárman szabadkőművesek voltak; sőt szinte egymást szervezték be a szabadkőműves rendbe. Hajnóczy 1780. június 7-i levelében arra kérte Széchényit — aki már korábban tagja volt az egyik páholynak — hogy ajánlásával segítse felvételét. Hajnóczy pedig, aki 1782-ben már bizonyosan szabadkőműves volt, Bartsch ajánlója lett, akit 1783. január 24-én vettek fel „A megkoronázott Reményhez” nevű bécsi páholyba.⁷ Hármuk kapcsolatának baráti jellege mindvégig fennmaradt, jöllehet II. József uralkodása, majd a nemesi mozgalmak és a külpolitikai események számos kérdésben — főként közjogi téren — nézetellentéteket és éles vitákat eredményeztek köztük. Mindez azonban nem rontotta meg emberi kapcsolataikat, melyek egyik legállandóbb tárgyát és keretét éppen a könyvek és a kéziratok ügye szolgáltatta.

Kezdetben mindegyikük bizakodással tekintett II. József felvilágosult abszolutizmusa elé. Mégis érdekes, hogy már ekkor — 1781-ben — érződik köztük azon a területen bizonyos feszültség, amely a későbbiek során is fő tárgya lett vitáiknak. Bartsch ugyanis egy 1781. február 13-i levelében egyrészt ugyan megnyugtatta Hajnóczyt, hogy nincs oka félelemre a Corpus Juris L. H. című közjogi munkája miatt: a cenzúra már nem a régi; féken van tartva. Másrészt azonban feltehetőnek tartja, hogy ez a téma mégis kényes marad. Egyébként még az a véleménye, hogy addig nem lehet teljesen megírni sem Magyarország történetét sem pedig közjogát, amíg a legfontosabb dokumentumok levéltárakban, családi titkokként elásva hevernek, és csak a penész táplálják.⁸

Hajnóczy maga is tisztában volt a kéziratok feldolgozásának szükségességével: Kovachich Márton Györggyel és történettudományunk más korabeli úttörőjével együtt ő is azt tartotta, hogy az oklevelek a történelem kutatásának legfontosabb forrásai; sőt ő tovább is ment, mert nála mindez nem öncél, hanem eszköz volt politikai és társadalmi munkáihoz, célkitűzéseihez.⁹ Mint láttuk, már Forgách családi levéltárában — a pörös iratok tanulmányozása során — eljutott a történeti források kutatásához, Széchényinél pedig megvetette a későbbi kéziratgyűjtemény alapjait, és áttanulmányozta a horpácsi archívumon kívül a nemeskéri, a kőszegi, a soproni és más nemesi levéltárakat. Amikor Széchényit Horvátország helyettes bánjává nevezték ki, Hajnóczy oda is elkísérte. Titkári teendői végzése mellett dolgozott Draskovich János gróf levéltárában is, ahol több mint száz középkori oklevelet másolt le. E levéltárral kapcsolatban neki is tapasztalnia kellett azt, amire korábban Bartsch némi iróniával utalt: a magyar történeti források rossz fizikai állapotával, a pusztuló levéltári állománnyal kapcsolatban. (Bartsch 1784. április 22-i levelében ugyanis arra hivatkozik, hogy patkányok és molyok pusztítják a nemesi jogokat és privilégiumokat tartalmazó okmányo-

⁷ 1783. jan. 23. 23. f.

⁸ „...Überhaupt, meine ich, könne Ungarn weder Geschichte, noch Jus publicum vollkommen haben, so lange noch die meisten und wichtigsten Documente in den Archiven vergraben liegen, und als Familiengeheimnisse — dem Moder zur Nahrung überlassen werden.“ — 1781. febr. 13. 18. f.

⁹ Bónis: I. m. 55.

kat.¹⁰ Hajnóczy barátjától egy olyan értekezés után érdeklődött, amelyben a molyok elleni védekezésről olvashat. Bartsch abban reménykedett, hogy fel tud hajtani valahol, valamelyik bécsi gyűjteményben ilyen művet, de később arról kellett hírt adnia, hogy senki sem tud ilyen könyvről. Egyik ismerőse biztosította őt arról, hogy nem is jelent meg ilyen munka. Mégis azt ígérte barátjának: meg fogja érdeklődni az udvari levéltárban, hogy ott mit használnak a molyok és az egerek ellen, az állomány megóvására.

A gyűjtemények épségének megóvása mellett foglalkoztatta Hajnóczyt a levéltárak szervezésének és felállításának problémája is. Bartsch erre nézve már tudott szakkönyvet ajánlani: Le Moine és Batteney *Practische Anweisung zur Diplomantik und einer guten Einrichtung der Archive* (Nürnberg, 1776.) című művét, ami neki is megvolt német és francia kiadásban is; ezért, hogy Hajnóczy is felhasználhassa munkája során, felajánlotta a kötet megküldését.¹¹ E mű ajánlására nyolc hónappal később újra visszatért. Arra hivatkozott, hogy mivel barátja, tudomása szerint, éppen egy archívum felállításával foglalkozik, ehhez nagyon hasznos mű a két bencés által írt, fent jelzett kézikönyv. Az a véleménye, hogy egy olyan levéltár-tulajdonosnak mint Draskovich, meg kell e művet szereznie. A szakkönyvnek egyébként bizonyára Hajnóczy is jó hasznát vehette, mert nagy segítségére lehetett a dokumentumok felosztásának, a datálásnak és az olvasásnak a problémáival kapcsolatban, továbbá eligazítást nyújtott kivonatok és inventáriumok készítéséhez.

Bartsch egyébként Draskovich levéltárát, ahol Hajnóczy ekkor tevékenykedett, különösen értékesnek találta; többek között az ott található Keglevich- és Czindery-iratok miatt is, de főként az Istváni családra vonatkozó kútfőkre való tekintettel, amelyek kapasan megjegyezte, hogy köztük talán Hajnóczy is talál majd érdekességeket.¹²

Van szó a levelezésben más, gyűjtemények feltárását és használatát megkönnyítő kézikönyvek megszerzéséről is. Így pl. az 1784. december 19-i levélben arról értesíti Bartsch Hajnóczyt, hogy levelével egyidőben küldi számára a kért műveket: az egyik a *L'art de verifier les dates des faits historiques, des chartes, des chroniques et autres anciens monuments* (Paris, 1770.), amely a kronológiai tájékozódáshoz nyújtott a gyűjtemények feltáróinak segítséget; a másik a *Dictionnaire Diplomatique* két kötete. A levelezésből az is kiténik, hogy e művek megszerzését Hajnóczy kérte. A bécsi könyvbeszerző hangsúlyozza, hogy noha nagyon drága könyvekről van szó — az előző mű maga 28 forintba került —, mégis úgy hiszi, jó vásárt csinált.

4.

Ezzel tulajdonképpen el is érkeztünk — Hajnóczy archivális tevékenységébe történt rövid bepillantás után — magának a könyvgyarapítói munkának az ismertetéséhez. Az 1784. április 22-i levélben találjuk első nyomát annak, hogy Bartsch megbízást kapott Hajnóczyn keresztül Széchényitől, könyvek beszerzésére.¹³ Mindjárt kezdetben felbukkan a kor könyvkereskedelmének és kia-

¹⁰ 1784. ápr. 22. 31–32. f.

¹¹ 1784. dec. 19. 43. f.

¹² 1784. ápr. 22. 31. f.

¹³ „Mit viel Vergnügen will ich dem Auftrag wegen der Traflerschen Bücher so besorgen, wie Sie mir ihn vorgeschrieben haben...” 1784. ápr. 22. 31. f.

dásügyének érdekes és jellegzetes problémája: az utánnnyomatok kérdése. Ismeretes, hogy a 18. század folyamán megoszlottak a vélemények az utánnnyomásokkal kapcsolatban. A szellemi tulajdon korai védelmezői, köztük olyan kiváló írók mint Lessing, Fichte és Kant, elítélték; viszont olyanok is védelmükbe vették — miként egy ideig II. József —, akik a közművelődés és népfelvilágosítás eszközét látták benne. Az utánnnyomtatásban megjelent művek a városokat és a vidékeket egyaránt bejáró házalók révén ugyanis olyan rétegek körében is elterjedtek, amelyek nem jutottak volna hozzá különben a könyvekhez.¹⁴

Széchenyi Ferenc — Hajnóczy közvetítésével — Bartsch révén gyakran ilyen utánnnyomatok megszerzésére törekedett. Úgy látszik főként nagyobb és költségesebb sorozatok, írói életművek beszerzésénél gondoltak erre a gazdaságosabb lehetőségre. A jelzett levélben például arra nézve történt hivatkozás, hogy a gróftól a Trafler-féle kiadványok megszerzésére kapott megbízást. E kiadványok kötetlenek voltak, mert Bartsch a sorozat egyöntetű kötése érdekében tett intézkedéseket. Ugyanakkor arra is hivatkozott, hogy bonyodalmak vannak az egész vállalattal kapcsolatban: a kiadók egész Németországban felléptek ellene. A továbbiak során is tájékoztatást nyújtott Hajnóczynak arról, mennyire jutott a Trafler-féle kiadványokkal. Eszerint: a sorozat keretében kiadott *Allgemeine Weltgeschichte*,¹⁵ Büsching *Erdbeschreibung* c. és a *Reisebeschreibung* két kötete már a könyvkötőnél van; néhány napon belül elkészülnek és elszállíthatók lesznek a már korábban bekötöttekkel együtt. Egy későbbi levelében pedig azt jelzi, hogy megküldi a *Traflerische Anzeigen* című kiadványt, tájékoztatás céljából. Úgy látszik azonban, hogy e vállalkozással később megszakították a kapcsolatot; Bartsch legnagyobb öröme, mert ő az egész vállalkozást csak nyereszkeskedő célúnak nevezte.

Hírt kapunk a levelekből az ún. Troppauer-féle kiadványok megszerzésének egyes fázisairól is. Itt Bartsch a kiadványok színeinek kedvezőtlen összeállítását kifogásolja. Azt is jelenti megbízóinak, hogy az Ettinger-féle Voltaire-kiadásra lehet prenumerálni 15 forintért. Dícsérte a már megjelent kötetek szép nyomdai kiállítását.¹⁶

Minden bizonnyal Széchenyi, illetve Hajnóczy kívánsága volt, hogy a francia felvilágosodás vezéralakjainak, Voltaire-nek, Rousseau-nak, Helvetiusnak és más neves szerzőknek a műveit szerezzék be bécsi megbízottjuk. Bartsch leveleiben rendszeresen tájékoztatja Hajnóczyt a felbukkanó vételi lehetőségekről. A fenti levélben arról is informálja magyar barátját, hogy a kért könyveket (ezúttal nem derül ki, mik voltak ezek) elküldte Széchenyi házába. Közben új szállítmány is érkezett a kiadótól, amelynek kötetait azonban előbb be akarta köttetni.

Hivatkozik a *Wiener Zeitung* bejelentésére, amely szerint Voltaire és Rousseau műveinek rövidesen megjelenik egy utánnnyomat-sorozata. Ő ugyan, a maga részéről, nem lelkesedik az utánnnyomatokért, de kéri Hajnóczy intézkedését az esetleges előfizetéssel kapcsolatban. Arról is tájékoztatást ad, hogy a *Wiener Zeitung* következő számában — megtehetette, hisz ő volt a szerkesz-

¹⁴ WIDMANN, Hans: Geschichte des Buchhandels vom Altertum bis zur Gegenwart. Wiesbaden, 1975. 108—112.

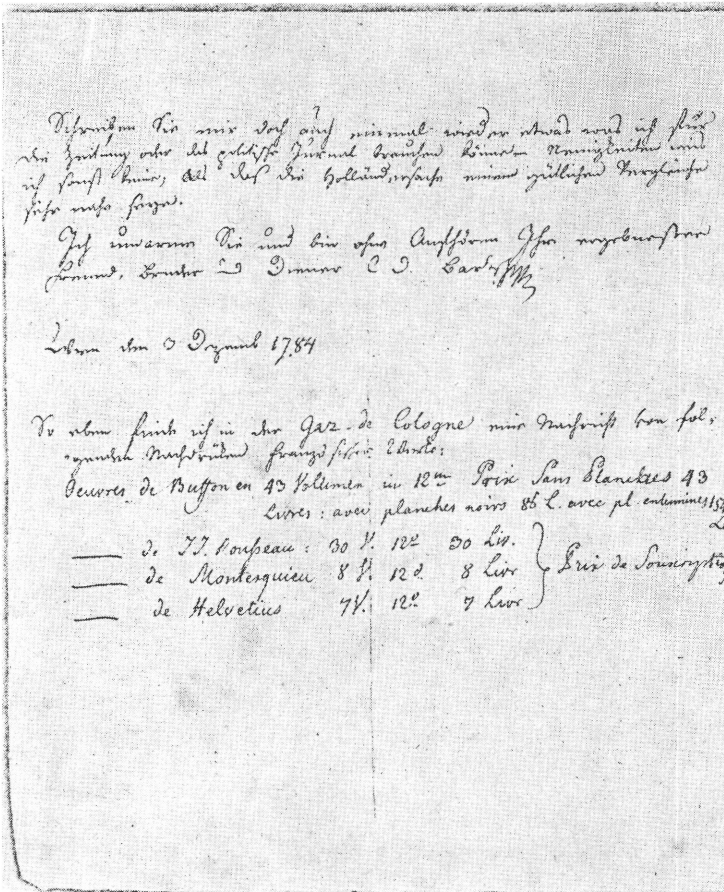
¹⁵ GUTHRIE, W.—GRAY, J.: *Allgemeine Weltgeschichte*. 1—17. Theil. Leipzig, 1765—1795.

¹⁶ 1784. okt. 14. 37. f.

tője — hírt fog adni a gothai Ettinger Voltaire-utánnomatairól, amelyek 45 forintba fognak kerülni. Van tudomása Rousseau műveinek is egy 30 kötetes utánnomásáról, melynek kötetei 34 x-ba kerül. Bejelenti azt is, hogy a francia klasszikusokból nem kapott utánnomatot.¹⁷

Bartsch azonban nemcsak a *Wiener Zeitung* könyvhirdetéseit kísérte figyelemmel, hanem más lapokét is. Így pl. az előbbi levél végén arról értesítette megbízóit, hogy a *Gazette de Cologne*-ban a következő közleményt találta, a keresett francia szerzők műveivel kapcsolatban:

Oeuvres de Buffon en 43 Volumes in 12°			
— de J. J. Rousseau	30 V. 12°	30 Livre	Prix de
— de Montesquieu	8 V. 12°	8 Livre	sou-
— de Helvetius	7 V. 12°	7 Livre	scriptions

1. kép

¹⁷ 1784. dec. 3. 42. f.

A későbbiekből az tűnik ki, hogy elsőként a Voltaire-kiadás megvásárlására került sor. Az egyes kötetek köttetését és rézmetszettel való ellátását is Bartsch intézte. Az első Voltaire-szállítmány útbaindításáról 1785. február 11-én számolt be Hajnóczynak. Arra is fény derült, hogy a rézmetszeteket Junkerral készítette el. Vele egyébként — késedelmes munkája miatt — meggyűlt a baja. Hajnóczy pedig bizonyára szót emelt az el-elakadó sorozat ügyében, mert Bartsch 1785. szeptember 16-án, azt válaszolta neki, hogy még semmi sem jött ki újonnan a Voltaire-sorozatból, és Junker rézmetszeteit se kapta kézhez. Junker magatartása egyébként komoly aggodalmakat okozott számára; nem tudta megbízhatatlanságát mire vélni, és ezért kérte Hajnóczytól, ne adjanak számára újabb megbízást. (Véleménye egyébként Junkerről annyira eltérő volt, hogy amikor Hajnóczy szabadkőművesnek ajánlotta őt, Bartsch ezt nevelésesnek találta.)¹⁸ 1785. november 18-án pedig már azt jelentette, hogy Voltaire műveiből hat rész megérkezett, és prenumerált a második sorozatra is, 15 forintért. A sorozat elhúzódsát jól mutatja, hogy csak 1789. május 12-én jelenthette: most kapta meg a Voltaire-sorozat utolsó köteteit. Egyébként azt is közölte, hogy a prenumerációt a pótkötetekre is elvégezte.

Voltaire és a francia felvilágosodás más neves íróinak munkái mellett számos egyéb mű beszerzéséről is tájékozódhatunk Bartsch leveleiből. Ezek nyomán még határozottabbá és alátámaszthatóbbá válik az a jelentős szerep, amelyet Hajnóczy Széchényi könyvtárának gyarapítása terén betöltött. Bár sajnos, csak Bartsch leveleit ismerjük és — legalábbis egyelőre — Hajnóczyéit nem, ezekből sok fény derül Hajnóczy tevékenységére is.¹⁹ Mindenekelőtt az válik teljesen bizonyossá, hogy Hajnóczy a nyolcvanas évek során — de főként 1784—1786 között — folyamatosan végezte a gyűjtemény gyarapítását. Az is nagyon valószínű, hogy a rendeléseket a gróf jórészt az ő javaslatai alapján hagyta jóvá.

A beszerzendő könyvek között — miként láttuk — a felvilágosodás íróinak munkái mellett jelentős kézikönyvek is szerepeltek. De — noha szám szerint csak kisebb részben — megtaláljuk már a nyomait a magyar vonatkozású művek iránti igénynek is. E téren is nagy segítséget nyújtott Hajnóczy számára bécsi barátja, aki — noha ellene volt a magyar patrióták törekvéseinek és azokban kizárólag a nemesi privilégiumok védelmezését látta — kulturális téren mégis túltette olykor magát ezen az egyoldalúságon. Igaz, hogy később a magyar nyelvet magát is tatár hagyatéknak nevezte, amit a magyarok, ahelyett, hogy számúznének, nagy gonddal fejlesztenek; sőt egy alkalommal még azt is rosszalólag emlegette, hogy egyesek magyar könyvtárakat gyűjtenek egybe;²⁰ Széchényi és Hajnóczy esetében — főleg persze a nemesi ellenállás győzelme előtt — mégis kivételt tudott tenni. Erre vall például az a fontos megállapítása, amit az 1785. március 25-i levelének végén olvashatunk. Itt nem kevesebbre hívta fel Hajnóczy figyelmét, mint arra az utrechti szép Janus Pannonius-kiadásra, amely éppen akkor jelent meg két kötetben, sok kommentárral, és amely — a bécsi könyvbeszerző véleménye szerint — „bele

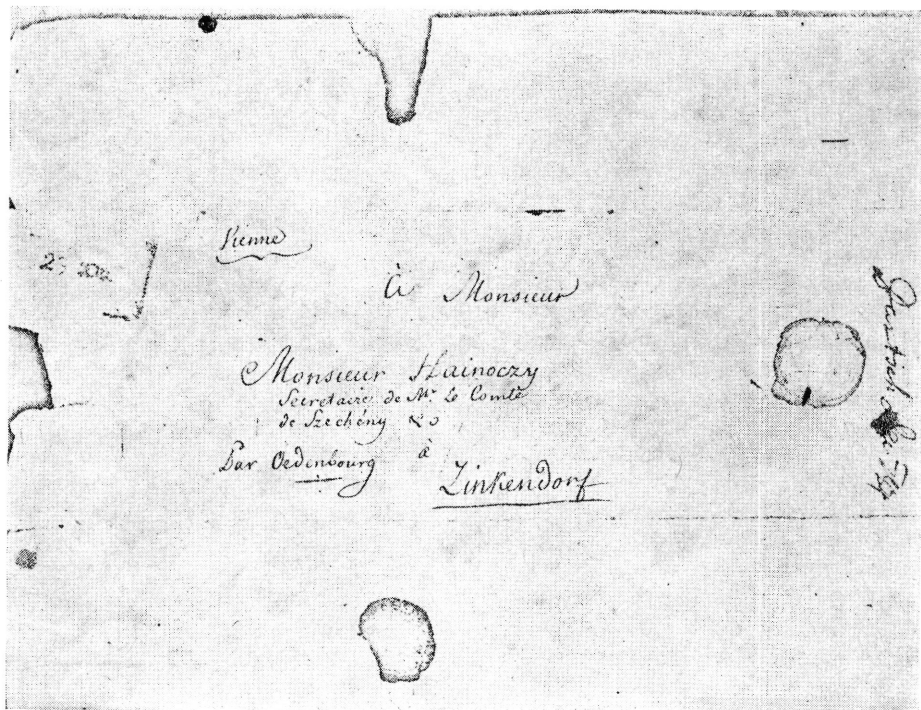
¹⁸ 1785. okt. 7. 93. f.

¹⁹ MKsz 1976. 76—93.

²⁰ „... Es ist also ein insinniger Fanatismus, der das wahre Wohl Ungarns auf Jahrhunderte zurücksetzt, daß nun die Ungarische Sprache, diese Tatarischen Nachlaß, statt ihn zu verbannen, mit Sorgfalt bearbeitet, Ungarische Bibliotheken anlegt...” — 1790. jan. 29. 202. f.

tartozik — nem hasznosságból, hanem célja szerint — egy magyar patrióta könyvtárába.”²¹

E megjegyzés alapján nem alaptalanul gondolhatunk arra, hogy — bizonyára Hajnóczy ösztönzései nyomán — 1785 táján már halványan megfogalmazódik egy olyan igény, amelytől egyenes út vezet a nemzeti könyvtári profil irányába. És bár erre az útra maga Széchényi határozottabban csak kb. egy évtizeddel később, a magyar jakobinus mozgalom elfojtása után

2. kép

lépett rá — legalábbis e téren folytatva a vértanúvá lett egykori titkárának kezdeményezését —, a kezdő lépések már a nyolcvanas években megtörténtek. Miként a kéziratok és levéltári forrásokban Hajnóczy a magyar történelem kútfőit kutatta, ugyanúgy igyekezett már ekkor a magyar művelődés és irodalom történetének nyomtatott forrásait is megszerezni Széchényi könyvtára számára. Ha hármuk kapcsolatában — miként látni fogjuk — Bartsch sem kívánt csak gépies, végrehajtó szerepet játszani, még fokozottabban áll ez Hajnóczyra, aki Széchényire közvetlen és nem csekély befolyással lehetett.

²¹ „Für die Bibliothek eines Ungarischen Patrioten gehörte doch wohl auch — wo nicht zum Nutzen — doch zur Zweck, die neu prächtige Ausgabe des Janus Pannonius, die so eben in 2 Bänden zu Utrecht, mit vielen gelehrten Commentarien erschienen ist.” — 1785. márc. 25. 48. f.

Bartsch leveleiben gyakran közölt elszámolást a könyvekre küldött pénz felhasználásáról. Ezek alapján képet kapunk arról, hogy még milyen könyvek beszerzésével gyarapította Hajnóczy Széchényi Ferenc könyvtárát, a már említetteken kívül.

Az 1784. szeptember 24-én írt levélben, majd az október 14-i elszámolásban Büsching *Erdbeschreibung* és *Reisebeschreibung* című műveinek megszerzéséről adott hírt, valamint Mendelsohn *Philosophische Schriften*, Ebert *Naturlehre* és Gray *Weltgeschichte* című munkáinak beszerzéséről, valamint Klopstock *Merkurja* első két kötetének megvásárlásáról. A kért *Codex Josephinus*-ról viszont azt írta, még meg sem jelent.

Bár az esetek nagy részében bizonyára Hajnóczytól, illetve magától a gróftól indultak ki az egyes könyvkérések, előfordult az is, hogy Bartsch maga ajánlott megvételre egy-egy művet — ismerve rendelői igényeit. Az 1785. március 25-i levelében pl. az iránt érdeklődött, hogy kívánja-e Széchényi megszerezni a Bergius-féle *Cameralmagazint*? Ez a tizkötetes gyűjtemény — miként Bartsch jellemezte — valójában egy betűrendbe szedett gyűjteménye a teljes Cameral- és Polizey-Wissenschaftnak, és a különböző országok rendeleteinek nagyon értékes gyűjteménye. Még drágább, de összehasonlíthatatlanul értékesebb munkának tartotta Krünzen *Oekonomisches Wörterbuchját*, ami ismeretek egész sorát tartalmazza nemcsak a mezőgazdaságra vonatkozóan, hanem a közgazdaságra és a politikai tudományokkal összefüggő egyéb tárgyakra nézve. A sorozatnak még csak a fele jelent ugyan meg, de máris száz forint felett van az ára; viszont olyan műnek tartotta, ami nélkülözhetővé tesz sok száz egyéb munkát. Arra kérte Hajnóczyt, szőljön ezekről a grófnak, aki ha Bécsbe jön, személyesen is megtekintheti őket.²²

E művekre a gyakorlati politikai életben tevékenykedő Széchényinek és Hajnóczynak lehetett szüksége. Ugyancsak ehhez a tárgykörhöz tartoztak az 1785. július 22-én említett könyvek. Krünz 33 kötete mellett a *Sytematisches Handbuch der Josephinischen Gesetze* két kötete, Luens *Staatsanzeiger*ének 10. füzeté, az 1784-ben Londonban kiadott, Bartsch által többször emlegetett mű: az *Observations philosophiques sur les principes adoptés par l'Empereur dans les matières ecclésiastiques*, amelyek szintén a jozefinista rendszerben vezető állami hivatal viselő Széchényi és Hajnóczy elméleti és gyakorlati szükségleteit szolgálhatták.²³

Gondja volt a könyvtár gyarapítóinak folyóiratok beszerzésére is. Windisch *Ungrisches Magazin*jának és Lingueti *Annales*ének kiegészítése céljából arra kérte bécsi barátja Hajnóczyt, hogy jelezze neki a hiányokat. Ugyanebben a levelében Bartsch azt is megkérdezte barátjától, jár-e Széchényinek a *Brünner Zeitung*? E lap volt egyébként az az újság, amelynek szerkesztésében — bizonyára mint tudósító — Bartsch is részt vett, és amely számára, a saját *Wiener Zeitung*ján kívül, tudósításokat kért Hajnóczytól is. Ebben az újságban jelentek meg azok a közlemények 1785-ben, amelyek Széchényiről — egy bécsi tudósítás alapján — rágalmakat, illetve halálának költött híret közölte.

Ugyancsak igyekezett a bécsi könyvbeszerző Hajnóczyn keresztül arra is rábírní Széchényit, hogy járassa a hamburgi *Politisches Journalt*, amivel kap-

²² 1785. márc. 25. 49. f.

²³ 1785. júl. 22. 59. f.

csolatban még azt is közölte, hogy évi előfizetési ára 20 forint, és havonta 8–10 íven jelenik meg. Bartsch egyébként ebbe a lapba, 1781-től kezdve rendszeresen küldött kisebb-nagyobb közleményeket Bécsből, a Habsburg birodalomról.²⁴ Ezek között gyakran tudósított azokról a napirenden levő politikai és közjogi kérdésekről, amelyek a magyar nemzeti ellenállással foglalkoztak, és azokat bírálták. Ő maga ezeket a közleményeit, amelyeket a hivatalos bécsi jozefinista irányvonalnak megfelelően írt meg, Hajnóczyhoz írt levelében „Unpatriotische Briefe”-nek nevezte.²⁵ Arról is értesítette magyar barátját, hogy egy „névtelen magyar patrióta” (Bartsch szerint Forgách Miklós gróf) ezeket ugyancsak a *Politisches Journal*-ban egy nagy tanulmány keretében cáfolni igyekezett.²⁶ Véleménye szerint maga a tanulmány nincs rosszul megírva, és amikor Hajnóczy figyelmébe ajánlja, azt is hozzáfűzi: kíváncsi lenne magyar barátja véleményére. (Egyébként Bartsch — amennyiben Hajnóczy ehhez hozzájárult volna — e lapban akarta közölni azt a nevezetes és ismert levélváltást, amely Forgách és Hajnóczy között ekkortájt történt. Ebben Hajnóczy védelmébe vette Széchényi Ferencet, akit Forgách azért támadott meg, mert hivatalt vállalt II. József rendszerében. Hajnóczy válasza természetesen nagyon megnyerte Bartsch tetszését, aki e levélváltást publikálni szerette volna és II. Józsefnek is referálni,²⁷ ámde magyar barátja egyikhez sem járult hozzá.) Egy későbbi levélből azután kiderült, hogy Széchényi — éppen Forgách tanácsára — már korábban is járatta a hamburgi lapot.

Az újságok és a folyóiratok szállítására vonatkozóan egyébként — mint általában e korban — itt is sok panasz merült fel. Amikor Hajnóczy panaszkodott Bartschnál a pontatlanul és rendetlenül érkező újság- és folyóiratszámok miatt, a bécsi szerkesztő a postahivatalokra hárította át a felelősséget. Azt írta, ahogy a postamesterek, hogy elolvassák a friss híreket, felnyitják e lapokat tartalmazó küldeményeket; visszatartják és beszennyezik őket. Az újságok továbbításával kapcsolatos panaszokról egyébként feljegyzést készített a Comptoir részére. Hajnóczynak addig is csak azt tudta ígérni, hogy pótolni fogja a hiányzó számokat. Ha megbízást kap rá, Hajnóczy kívánságának megfelelően, a postán keresztül fogja az újságokat megrendelni; és ebben az esetben a postahivataloknál lehet a hiányokat reklamálni.²⁸ Bizonyára — a cenzúra ellenőrzésének elkerülése mellett — főként a postahivatalokban uralkodó efféle állapotok készítették Bartschékat arra, hogy a könyveket rejtett magánutakon továbbítsák.

5.

Széchényi Hajnóczyn keresztül juttatta el azokat az összegeket, amelyekből azután Bartsch a könyvvásárlásokat fedezte. Leveleiben a küldött összegeket rendszeresen nyugtázta, és időről-időre mellékelte az elszámolásokat is.

²⁴ MKsz 1976. 83–85.

²⁵ 1785. júl. 12. 58. f.

²⁶ Anmerkungen und berichtigende Nachrichten. Aus Ungarn eingesandt. — Politisches Journal nebst einem Gelehrten Anzeiger 1785. I. 432–440, 540–546.

²⁷ 1785. júl. 12. 58. f.

²⁸ 1786. okt. 24. 172. f. és 1786. nov. 28. 181. f.

Hajnóczy nagyvonalúságára vall Bartschnak az a véleménye, hogy ő éppen ellentéte a többi megbízójának: míg azok nagyon is szűkmarkúak, Hajnóczy túl sok pénzt küld számára. Az utoljára kapott 40 forintból pl. még csak 36 krajcárt költött el. Az is igaz, hogy a kért három mű közül még csak egyet sikerült megszereznie (*Wahre Sinn des Natursystems*). A másik könyvet (*Esprit de Raynal*) Gräffer nem sokára szállítani fogja, de Schrök hatodik kötete még meg sem jelent.²⁹

Alig egy hónappal később 50 Dukát megérkezését nyugtázzhatja Hajnóczy-nak; s ugyanakkor azt írja, Széchényinek is küld róla nyugtát. A későbbiek során is bőven ellátták könyvvásárlásra és kötésre szolgáló pénzzel; 1785. augusztus 26-án is azt írta: van még pénze; szólni fog, ha újabb összegre lesz szüksége. Arra is hivatkozott, hogy a könyvkötőkre több pénz elmegy mint a könyvkereskedőkre.

Láttuk már, milyen gondosan figyelte Bartsch az újságok könyvhirdetéseit, hogy a keresett művek nyomára bukkanjon. A korabeli bécsi könyvkereskedői viszonyokba enged bepillantást az a levele, amelyben bosszúsággal tudósítja Hajnóczyt egy kért könyv eredménytelen kereséséről.

A grófnő ugyanis azzal bízta meg, hogy szerezze be számára az *Amateur de la Littérature française* című munkát.³⁰ Bár a kérést megtisztelőnek tartotta, de arról kellett tájékoztatnia megbízóit, hogy a bécsi Hörlig-féle könyvkereskedésben — amely szerinte a világ legnyomorúságosabb könyvesboltja — semmit sem tudtak a műről. Ezért Brünnben próbálta megszerezni, de még nem kapott értesítést arról: elfogadnak-e rá prenumerálást vagy subscribálást. Ugyanakkor arra is kérte Hajnóczyt: érje el a grófnónél, hogy ne rendeljen fércmunkákat, amelyekkel csak lejáráthatja férje nevét. Nem tudja ugyan, mi volt a szándéka a grófnőnek e művel kapcsolatban: saját részére, vagy gyermekei tanítására szánja, de azt javasolja, hogy inkább a jó francia írók műveit vásárolja meg.

Ugyanakkor arra nézve is értesítést küldött, hogy nem vásárolta meg a Flath-féle *Dizionario*t sem, mert ha francia—német szótárra van szükségük, ezzel nem mennek semmire, mert ebben egy francia szó sincs. Le akarta megbízóit arról is beszélni, hogy Blumauer *Aeneis*ére előfizessenek, noha a szabadkőműves-jozefinista író nézetei közelálltak Bartsch politikai felfogásához. Mégis: az előfizetésre letett pénzt elveszítettnek tartotta, mert még azt is kétségbe vonta, hogy a mű egyáltalán megjelenik-e; Blumauert pedig nem tartotta elég jó költőnek.

Bartsch maga is tisztában volt azzal, hogy ezekkel a megjegyzéseivel nem követte a könyvbeszerzők általános gyakorlatát. Elnézést is kért Hajnóczytól azért, amiért ilyen „kritikus megbízott”-ként viselkedett, de úgy érezte, megbízói érdekeit így képviseli helyesen. Azt is megjegyezte még: ha ezt a magatartását nem helyeslik, a jövőben gépiesen fog a kéréseknek eleget tenni.³¹ Nem ismerjük ugyan Hajnóczy válaszát, de — noha a Flath-féle szótár megszerzéséhez továbbra is ragaszkodott — bizonyára nem kívánt barátjától mechanikus ügyintézet; ez a további kapcsolataikból is nyilvánvalónak látszik.

²⁹ 1784. dec. 39. f.

³⁰ 1785. szept. 27. 88. f.

³¹ „Verzeihen Sie mir ich habe den Fehler ein raisonirender Comissair zu sein, und ich glaube euer dies interesse meiner Commettanten gehe mich sehr nahe an: wenn Sie es übel seiden, donnez moi sur les dois — und ich will mechanischen Gehorsam leisten.” — 1785. szept. 27. 90. f.

Érdekes módon folyt a Széchényi Ferenc számára beszerzett könyvek házhoz szállítása. Ebből a célból — bizonyára a könyvszállítások hivatalos ellenőrzésének megkerülése céljából — többnyire valamilyen rejtett utat-módot találtak a — tiltott könyveket nem egy ízben tartalmazó — könyvszállítmányoknak a címzetthez való eljuttatásához. Előfordult, hogy maga Bartsch vitte magával — ha éppen arra vezetett útja — a gróf könyveit; így volt ez pl. az 1785. június 21-i levele szerint is. Általában azonban a Bécsben megforduló parasztokkal, fuvarosokkal, rákászokkal küldte el Széchényinek az új könyveket, egy-egy ládába általában 10—15 könyvet csomagolva. A könyvszállítás folyamatosságát főleg a téli hónapok nehezítették, amikor szünetelt a Dunán a hajóközlekedés, bár a hajósokat nem tartotta Bartsch olyan megbízhatóknak, mint a parasztokat és fuvarosokat.

6.

Széchényi Ferenc gróf, Hajnóczy József és Conrad Dominik Bartsch kapcsolatainak nem vetettek véget azok a fejlemények sem, amelyek II. József uralkodásának utolsó éveit, majd halálát követték. Miután Széchényi lemondott állásáról, nyugat-európai utazása előtt Bartschot azzal bízta meg, hogy utazásához egy kis statisztikai-politikai tárgyú könyvtárat állítson össze. Amikor pedig Hajnóczy az uralkodó halála után — származása és vallása miatt — lemondásra kényszerült, továbbra is foglalkozott könyvbeszerzéssel és Széchényi könyvtárával. Noha az ekkori levelek heves felfogásbeli ellentéteket és vitákat tükröznek Hajnóczy és Bartsch között, barátságuk továbbra is töretlen maradt. Bartsch barátjának Mirabeau újságjait ajánlotta figyelmébe, ő pedig az amerikai alkotmányról szóló könyvek iránt érdeklődött Bartschnál. Őszinte kapcsolatukra jellemző, hogy a magyar jakobinusok perében halálra ítélt Hajnóczy Bartschot búcsúlevelében, egyik legrégebbi és legjobb barátjának nevezte.³² Széchényi Ferenc pedig akkor, amikor 1795 után egyre inkább a hungarikák gyűjtésére és a nemzeti könyvtár kifejlesztésére törekedett, egykori titkárának és könyvtárosának a példáját és ösztönzését is követte.

GYÖRGY KÓKAY

József Hajnóczy, der erste Bibliothekar der Bibliothek Széchényi

Ferenc Széchényi hat die Ordnung, die Katalogisierung und die weitere Vermehrung seiner Familienbibliothek im Jahre 1779 seinem Sekretär Josef Hajnóczy — späterem Führer und Märtyrer der ungarischen Jakobinerbewegung — anvertraut. Von seiner Tätigkeit als Bibliothekar wissen wir nur sehr wenig aus der bisherigen Fachliteratur; anhand der Korrespondenz Hajnóczys, die unter den vertraulichen Akten des Wiener Staatsarchivs zu finden ist, gibt der Verfasser viele neue Angaben über den ersten Bibliothekar der Sammlung Ferenc Széchényis — des Bestandes der späteren ungarischen Nationalbibliothek — bekannt. Daraus bekommen wir ein vollständigeres Bild über die Arbeit Hajnóczys als Vermehrer der Bibliothek.

³² MKsz 1976. 76.

Die Briefe wurden von Conrad Dominik Bartsch, dem Redakteur der *Wiener Zeitung*, Hajnóczy geschrieben, und in ihnen beschäftigt er sich oft mit den Titeln der Bücher, die er für Ferenc Széchényi einkaufen soll. Nämlich war Bartsch, in der ersten Hälfte der achtziger Jahren des 18. Jahrhunderts, der wichtigste Wiener Buchbezieher Széchényis und Hajnóczys. Ihre Verbindung — jenseits des offiziellen Auftrags — war freundlich bis ans Ende, obwohl ihre Meinung — hauptsächlich in den Fragen des Staatsrechts — ziemlich abweichend war. Ihre josephinisch gefärbte Aufklärung und der Umstand, daß sie alle drei Freimaurer waren, schuf eine enge Verbindung zwischen ihnen.

In der Arbeit Hajnóczys zur Vermehrung der Bibliothek war seine Interesse für die Werke der großen Schriftsteller der französischen Aufklärung charakteristisch. Ausserdem bestrebte er sich die inländische, hauptsächlich rechts- und konstitutionsgeschichtliche Werke zu erwerben. Aus seiner Korrespondenz kann man sehen, daß er eine große Sorge auch zum Schutz des Handschriftenbestandes verwendete. Daher sind die neu entdeckten Angaben sehr bedeutend nicht nur in Hinsicht der Arbeit Hajnóczys des Bibliothekars, sondern auch in Bezug auf die Geburt der damals entstehenden Nationalbibliothek.